

Mirjana Trošelj
HR – 10 000 Zagreb
mitroselj@gmail.com

Pregledni članak
(primljeno 30. 9. 2021.)
UDK 81'373.21:912(497.581.I Paklenica)

VILINSKA I BAPSKA TOPONIMIJA I TOPOGRAFIJA NACIONALNOG PARKA PAKLENICA I ŠIRE OKOLICE

U radu se donosi prikaz toponima motiviranih prežiticima pretkršćanskih vjervanja u južnom Podgorju prema pučkim narativima i recentnim pisanim izvorima. Svrha rada je prikazati one toponime, koje je u određenom povijesnom kontekstu imenovalo stočarsko stanovništvo Podgorja prema svojim tradicijskim vjerovanjima, kao značajnu prirodnu i kulturnu baštinu. Interpretacija se temelji na predajnim narativima prikupljenim terenskim istraživanjima i recentnim pisanim izvorima (filološkim, etnološko-antropološkim i povijesno-geografskim). Vilinska i bapska toponimija Nacionalnog parka i šire okolice prepoznatljiv je sloj prežitka staroslavenskih i starohrvatskih kozmogonijskih i drugih mitskih predodžbi na primjerima vila i baba, čije bi podrijetlo na južnom Velebitu moglo biti kasnosrednjovjekovnog postanja, premda nam arhivska građa, u prvom redu povijesna kartografija, ne nudi podatke o tome sve do 18. stoljeća.¹ Ovim prilogom nastoji se produbiti i proširiti spoznaje o mitskoj toponimiji u određenom prostornom kontekstu južnog i jugoistočnog Velebita. Budući da do sada tema nije sustavno istraživana, neće biti moguće dati konačne odgovore i zaključke, neka pitanja ostat će otvorena za buduća istraživanja koja zahtijevaju interdisciplinarni pristup, osobito na onomastičkoj i etimologijskoj razini. U radu se interpretira pučka etimologija predajnih narativa i pučkih obrednih pjesama.

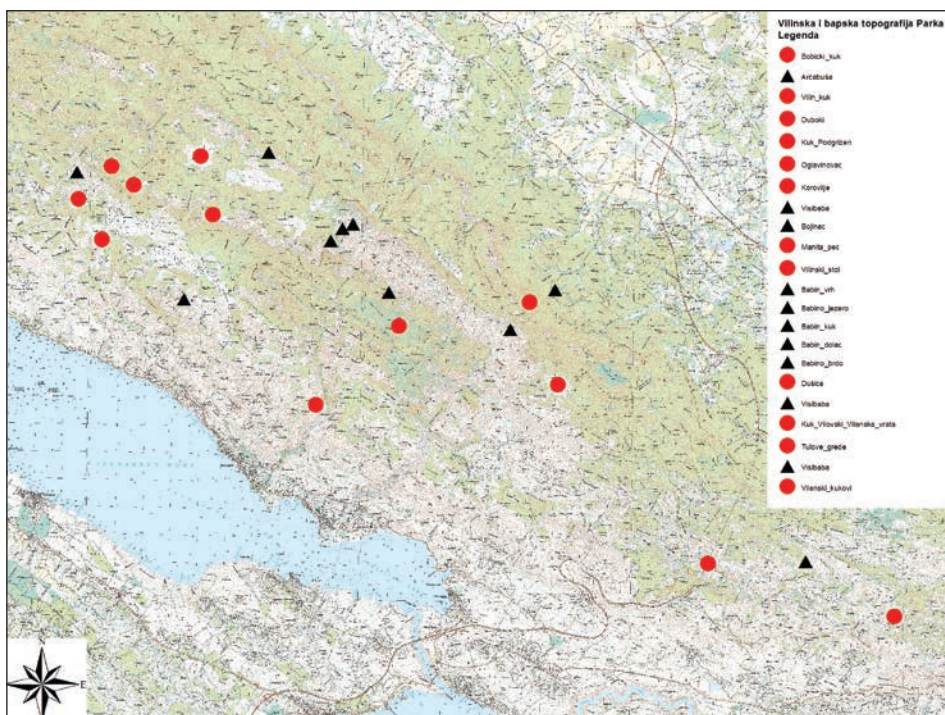
Gljučne riječi: južni i jugoistočni Velebit, Nacionalni park Paklenica, toponimija, mitski krajobraz, mitska bića.

1 Zahvaljujem se prof. dr. sc. Josipu Faričiću na informaciji i ustupanju zemljovida južnog Velebita iz 1773., pod nazivom: *Topografia della montagna Morlacca*, autora Giuseppe Ferro Capi Ing, na kojoj su upisani neki današnji toponimi. Sveto Brdo upisano je kao *Sveti Velebit*: M. te Santo o Velebich. Izvor: Biblioteke Nazionale Marciana, Venecija.

Uvod

Toponime motivirane prežiticima pretkršćanskih vjerovanja na području Nacionalnog parka Paklenica i šire okolice generacijama prenose južni Podgorci putem predajnih narativa. Početkom 16. stoljeća kasnosrednjovjekovno stanovništvo napustilo je južno Podgorje pred turskim osvajanjima područja oko južnog Velebita. U opustošeno Podgorje u 17. i početkom 18. stoljeća mletačke vlasti, nakon Kandijskog rata, naseljavaju novo stanovništvo s područja Bukovice i Ravnih kotara (Perinčić Mayew 2012: 2-3). Doseljenika iz toga vremena danas više uglavnom nema na području općine Starigrad-Paklenica, ali o tome svjedoče toponimi motivirani njihovim prezimenima: Lekine Njive (Seline), Samardžića Dolac (Seline), Njive Došenove (zapadno od Paklenice), An(i)ća Luka i An(i)ća Kuk (Klanac Paklenice), Klimenta (doseljenici Klimente, južno od Kvartira, Paklenica), Sirotkuša Polje (doseljenici Sirotkovići, M. Rujno), Sirotkovića Zidine (Opuvani Dolac), Vučića Dolac (kod Pašjeg Klanca), Puzića Dočina (V. Ledenik), Kosa Čolakova (M. Rujno), Arčabuša (doseljenici Arčabi, pod Bobičkim Kukom), Dolac Županov (doseljenici Župani, Gornji Ercezi), Žeželja Stanovi, Žeželja Lug (Tribanj-Ljubotić), Rukavinka (*stojbina* Rukavina na Bilom Sinokosu), Reljinovac/Renjovac (doseljenici Relje, Ljubotić), Ljubotić (doseljenik Ljubo, nepoznatog prezimena) i drugi. Moguće je da su novodoseljeni stočari Morlaci (danas Podgorci), sa spomenutog područja, bili i ranije u doticaju s Velebitom kao transhumantni stočari i da su putem predaja pamtili staru predtursku toponimiju koja se većim dijelom održala i danas. Prvi zemljovidi koji prikazuju neke današnje toponime Nacionalnog parka i okolice potječu s početka 18. stoljeća: zemljovid Morlacca Veneta – Mapped Grimani, zemljovid Giovanni Battista Lodolija i zemljovid Topografico della Montagna Veneta – Mapped Grimani (Magaš 1999: 52, 56-57, kartografski prilozi 40-94)². Vilinski i bapski toponimi i njihov međusobni razmještaj u krajobrazu u predajnim narativima upućuju na tragove pretkršćanskog sustava vjerovanja koja su se u simbiozi s kršćanstvom održala do 20. stoljeća. U njihovoj interpretaciji nezaobilazne su slike staroslavenske kultne božice plodnosti Majke Zemlje (Tellus Mater – Mokoši). Oba lika prostorno su i simbolički neodvojiva, budući da u mitološkom kontekstu supstituiraju isti lik, ali u binarnom odnosu (mlada i ostarjela boginja). Ovdje će se prikazati odvojeno, a na topografskoj kar-

2 Zemljovid iz 17. stoljeća prikazuju samo obalni dio južnog Podgorja i za ovu temu su irelevantni.

Topografska karta vilinskih i bapskih toponima (izradio Marjan Milovac)

ti u suodnosima u krajobrazu. Toponimiju krajobraza oblikovalo je tradicijsko stočarsko stanovništvo, budući da je stočarstvo na Velebitu drevna konstanta od prapovijesti do 20. stoljeća, stoga su bitan element duhovne kulture Podgoraca koja ne bi smjela biti zanemarena u turističkoj i drugim vidovima predstavljanja Nacionalnog parka.

Dosadašnja istraživanja

O temi *mitske toponimije* južnog i jugoistočnog Velebita malo se pisalo.³ Autorica je provodila terenska istraživanja od sedamdesetih godina 20. stoljeća i pri tome se služila metodom anketiranja kazivača, bilježenjem i snimanjem narativa i relevantnim pisanim izvorima. Na tragu svetih pjesama naše pretkršćanske starine, Radoslav Katičić pomoću obrednih svetih pjesama i narativa, filološkom je

3 Vidi M. Trošelj, 2011a, 345-370; 2017, 28-36.

metodom interpretirao Vilinska Vrata ispod Svetog Brda na južnom Velebitu⁴, a razmještaj svetih trokutnih struktura u širem dinarskom krajobrazu Vitomir Belaj i Juraj Belaj. O malorujanskom kulturnom monolitu Babi 2 tijekom 20. stoljeća u vidu kraćeg zapisa dali su svoj doprinos Branimir Gušić, Mirko Marković i Ante Glavičić. U topnimiju i topografiju temeljenu na pučkim narativima i obrednim pjesmama šireg prostora nisu ulazili.

I. Vilinska topografija

Vile su bile duboko ukorijenjene u vjerovanja i pripovjedačku tradiciju Podgoraca do sredine 20. stoljeća. Njihova mitološko-simbolička staništa obuhvaćaju najznačajnije lokalitete koji su vrijedan prilog kulturnoj, ali i fantastičnoj interpretaciji krajobraza Nacionalnog parka i šire okolice. To su kukovi, vrhovi, glavice, brda, doci i pećine u blizini vode: jezera, lokava, izvora, bunara i potoka. U tradicijskoj predodžbi Podgoraca one su bića natprirodnih sposobnosti i ljepote, ali im antropomorfni izgled narušava zoomorfni atribut stopala (papci ili kopita – kozje ili magareće noge) što upućuje na njihov kontakt s onostranim svijetom i simboličkom poveznicom s plodnošću. Glavni izomorfizam su im krila pomoću kojih *prvaju* 'lete' i taj se let povezuje s atmosferilijama (vjetrom, oblakom) pa im se pripisuje svojstvo astralnog. Meteorne su boginje, koje viju oblake i vjetar, igraju kolo i pjevaju, a noću jašu konje i kupaju se u jezerima. Osim što su demoni atmosferskih pojava, one su i demoni prirode, plodnosti i rodnosti, suđenice koje daju i uskraćuju, demoni bolesti, izlječiteljice i poznavateljice tajnih svojstava biljaka. Biljka korovilje/kovilje/*vilina kosa* pripisuje se vilinskoj kosi (svijetla je i duga kao kovilje). Duhovna su bića, ali se mogu i materijalizirati, što znači da su liminalne, povezane s gornjim, nebeskim i donjim, htonskim svijetom. Stoga se u pučkim narativima dovode u vezu s dušama umrlih (toponim *Duš(i)ce*). Pučki imaginarij upućuje na sveprisutan odnos ovostranog i onostranog u susretu čovjeka i vila u iskustvenom smislu.⁵ One su graditeljice vilinskih dvora, prenositeljice vode, predu pređu, isušuju tlo za ispašu, čiste jezera, liječe, darivaju, ispunjavaju želje čovjeku koji je bio dobrohotan prema njima, kao što kažnjavaju one koji su ih iznevjerili (Katičić 2014: 79-98).⁶ U novijim istraživanjima poimaju se kao manifestacija prirode i ženske energije Majke Zemlje (*Tellus Mater*) u neposrednom

4 Vidi R. Katičić, 2014. Podatci o djelu u popisu literature.

5 Vidi M. Trošelj, 2011a, 351-352, 361-363; I. Kipre, 2014, 100-121; M. Dronjić, 2009, 255-257; 2017, 340-341.

6 Usp. S. Botica, 1999, 29-40.; Dronjić, 2009, 2017.

dodiru s čovjekom. Dodirne točke između vilinske ideosfere i boginje Mokoši jesu u tome da obje simboliziraju ženski aspekt čiste energije, prirodnosti, plodnosti i rodnosti, a mjesta njihove dodirnosti u prostoru su: *mrgilji/kuvini/međe*, mostovi, raskrižja, kukovi, izvori, jezera, bunari, pećine/*gradine*. Pozitivan i negativan aspekt vila i mitskog božanstva reflektira kozmičke promjene. Vile kao degradirana mitska bića povezane su s kultom boginje na sljedećim razinama: ambivalentnom karakteru, imaju ulogu suđenica, s animalnim atributom povezane su s kultom plodnosti i meteorološkim aspektom prema godišnjim dobima, povezuju ovostrani i onostrani svijet. Vile su prema tomu personificirane i antropomorfizirane prirodne sile (vjetar, oblak, oluja, voda) koje označavaju godišnje cikluse. Kroz svoja djelovanja potpuna su preslika lokalnog mikrokozmosa (Kipre 2014).⁷

Bobički Kuk i Bobičko Vrilo/Bobika

Oronim *Bobički Kuk* vjerojatno je motiviran biljnim svijetom (možda nekim bobičastim voćem) premda kazivači nisu bili upućeni u to. Iz predaje se doznaje da je bio vilinsko stanište i da su vile išle po vodu na *Bobiku* koja se nalazi zapadno od kuka. Vjeruje se da su vile *u niko davno vrime strovale* jedan kameni amorfni megalit s kuka i on se *skotrljao* na dolac *Arčabušu* na nekad obradivu zemlju, koja je danas zapuštena livada.⁸ Takvih *skotrljanih meteornih* monolita može se vidjeti do podnožja *Kuka Vilina* i *Malog Rujna*. Bobičke vile bile su povezane s *Vilininom Kukom* na *Malom Rujnu* elementom vode i zraka.

Vilin Kuk, Duboki (Jezero, Jaz, Dol) i Po(d)grizen

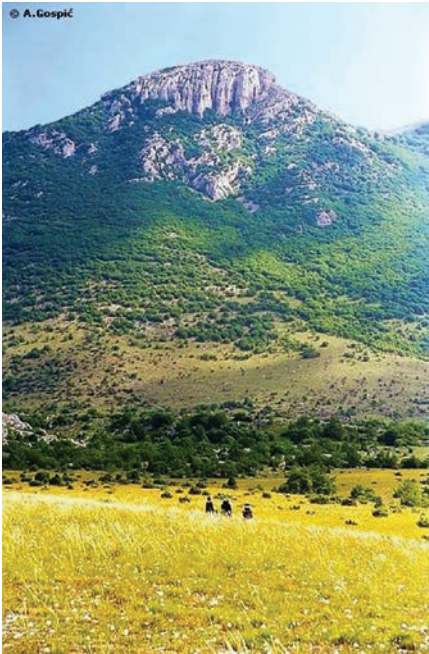
Vilin Kuk osobite je geomorfologije koja u pučkom imaginariju dočarava predodžbu o staništu vila i to ih je motiviralo u imenovanju kuka. Kuk nije oštar ili piramidalan kao Bobički, nego mu vrh izgleda kao zaravan *na kojoj su vile igrale kolo*.⁹ Nalazi se u sredini između Bobičkog na zapadu i *Čelopeka* na istoku. Pogledom je usmjeren na *Malo Rujno* i *Duboki* s kojima je u binarnom odnosu: gore na vrhu kuka je suho, a dolje na zemlji mokro (bunari i gusterne uz stanove, potok *Kozjača*, *Duboko Jezero*). Ovakav raspored prirodnih struktura u prostoru imanentan je tragovima pretkršćanskih vjerovanja o stablu svijeta (Kipre 2014).¹⁰ Opozicija suho-mokro temeljna je odrednica mitske priče: Perun je gore na

7 Usp. S. Botica, 1999.

8 Kazivač: Bože Matak (r. 1931. – 1017.), Tribanj-Kopovine.

9 Kazivač: Ilija Prodan (r. 1936.), Tribanj-Šibuljina.

10 Vidi još R. Katičić, 2008, 2010; V. Belaj, 2007.

Vilin Kuk na Malom Rujnu
(snimio A. Gospić)

kraj javora i čatrnje na Polju Sirotkuši, vidja se trag kozji papaka na nogan i kad zavijori vijorina svi su znal da vile igraju kolo i pivaju. Obdan su se kupale u jezeru. Bile su moćne, ništa ružno in reć, jer bi se osvetle. U kuku ima jedna velka pećina i kamenca s vodon di su vile živle, u nju stane pedeset ljudi. U njoj su čobani nalazl vilinske stvari: drvene žlice i zdile, drvene češljeve s kojiman su se češljale, sto, tronošce, prešljice i vrtena. Sasu zakantane u kuku.¹¹ Malo Rujno je sakralni topos

vrhu kuka, na suhom, Veles u dolini, vodi (*Duboki*), a vila/Mokoši sjedinjuje oba toposa na prostoru *Malog Rujna*, neodvojivog dijela vilinskog svijeta i njihovog te-lurnog simbolizma koji ih veže uz Majku Zemlju (Kipre 2014: 100). *Une su razapele uže od Kuka Vilina do Po(d)grizena. Po užu su gole prolazile priko malorujan-ske vode. Vidija i jedan čoban i une su za dišpet prilile vodu cigljin s Malog Rujna u Duboki. Takoj Malo Rujno postalo pasište, kojey u davno doba bilo svo pod vodon. Na isušenon Rujnu blagoj paslo, a u Dubokon Jezeru se napajalo. Obnoć su vile čistile jezero od galebe i ujtro niko neb reka daj' tu blago paslo i pilo vodu. Al sada jezera više nema, produšlo se u Drugon ratu, 1941. Poslej na produši niknilo crno trnje. Obnoć su igrale kolo kod Ogrede Lazića*

Po(d)grizen (snimila M. Trošelj)

11 Kazivači: Petar-Peko Babac (r. 1934. – 1997.), Dara Babac (r. 1942. – 2019.), Ilija Prodan, Tribanj-Šibuljina.

neslućenih razmjera još od pretkršćanskog doba. U prilog tome govori *Gradina* i *Gradinica* iz liburnskog doba i obrađeni kameni monoliti razrušenog liburnskog kultnog svetišta uz potok *Kozjaču*, južno od *Gradine* i srednjovjekovne stočarske suhozidne *Crkvine* nepoznatog titulara. Geografski objekti su prirodno raspoređeni *kružno* oko *Malog Rujna* „poput svetišta.“ Na sjeveru je *Vilin Kuk*, na zapadu *Pogledalo* i *Duboki*, jugozapadno *Kuk Po(d)grizen* i južno *Gradinica* i *Zvirjak* i sjeveroistočno *Ribnička Vrata*, kao liminalni topos.¹²

Oglav(i)novac

Pasište *Oglav(i)novac* metaforički je toponim motiviran ljudskim tijelom s glavom. U pučkoj etimologiji priča je o pastirima koji su na njemu čuvali *blago*. *Odednon su opazl da su volovi s rozin iskopal iz trave čovčju glavu/lubanju, uzel je u ruke i jedan čoban upita: čijaj ovo glava Bogje pomilova? To čekani već sto godina, progovori glava. Jope su glavu zakopal. O glavo Oglavnovca počivaj u miru, rekoše čobani. Odunda se Oglavnovac tako zove, po čovčjoj glavi/lubanji. Niki su govori daj to bila glava Sv. Ivana.*¹³ *Oglav(i)novac* je također vilinski topos. *Tamos' vile odnosle malu dicu da zaminu ostarilu vilu.*¹⁴ *Takomje did pripovida daj vidija vilu s diteton u naramku kako brželja prikorujna, mislijaj daj nika žena s diteton. Un je zove da dođe u stan da će nevrime, a una, još brže odmače i nesta je kroz Vickovac. Did veli daj to siguro bila vila kojaj odnila ničije dite, kad je nako utekla.*¹⁵ Mitska predodžba ostarjele vile predočava boginjin ostarjeli aspekt na kraju vegetacijskog ciklusa, a „oteto“ dijete/mlado biće, simbolizira početak novog plodnog ciklusa. Ovdje su izražena dva stanja istog bića celestijalnog/solarnog i htonskog/podzemnog karaktera. Zamjena djeteta s ostarjelom vilom, zamjena je godišnjeg ciklusa plodnosti i rodnosti (Kipre 2014). *Oglav(i)novac* je i Velesov topos. Na njemu se uglavnom napasalo krupno blago: krave i volovi. *Na srid Oglavnovca biloj vrilo, a blizo njegov jama bezdanka obresla travon. Napojili se volovi i dva legla kraj vrila. Odednon se produši zemlja pod njiman i oba propadoše u bezdanku.*¹⁶ Budući da je Veles bog *blaga*, čuvar podzemnog svijeta duša umrlih, zaštitnik stočarstva često je atribuiran s volovskim rogovima na glavi. Propadanje vola/volova u jamu bezdanku simbolizira Velesov onostrani svijet (podzemni) u kojem je on gospodar.

12 Vidi M. Dubolnić, 2006, 1-55.

13 Kazivač: Pera-Perina Jović (r. 1882. – 1977.), Veliki Ledenik

14 Kazivač: Dara Babac.

15 Kazivač: Marcela Parić (r. 1921. – 2016.), Bristovac-Tomići, V. Paklenica.

16 Kazivač: Dara Babac.

Korovilje/Kovilje

Toponim *Korovilje* motiviran je biljnim svijetom, biljkom korovilje/*kovilje* koja simbolizira *vilinu kosu* (svijetle je boje dugih i izvijenih pahuljastih „grancica“) pa je stočare asocijala na vilinsku dugu svijetlu kosu te se pretpostavlja da su vile i ondje zalazile, premda nemamo narativa koji bi to potvrdili. Geomorfološki toponim također asociira na *raspuštene viline kose*. *Kovilje* se bralo u lipnju i vezivalo u snop koji se bacao u vis i pri tom se izgovarala magijska formula kao epikleza Majci Zemlji: *Sid Baba sid* i *Sid Baba na zemlju*. Svakim bacanjem u vis snop viline kose sjedao je uspravno na tlo. Ritualnim bacanjem i izgovaranjem magijske formule *sjedanja na zemlju*, simbolički se poticala plodnost zemlje na kojoj sjedi mokra Mokoši, personifikacija Majke Zemlje. Svakim novim bacanjem snopa formula se opetovala.¹⁷ Od sredine 20. stoljeća simbolika rituala se izgubila pa je bacanje Babe u vis, da bi uspješno *sjela* na zemlju, postala samo dječja igra.¹⁸ U negativnoj konotaciji postoji vrsta puzajućeg korova po zemlji također zvanog *vilina kosa*, a raste na obradivom zemljištu za uzgoj sadnica. *Kosa* se omota oko povrtnica i „guši“ im rast. Takvu se vrstu viline kose iskorjenjivalo. Ondje gdje bi se taj korov pojavio, *govorlo se da se vile tako osvećuju vlasniku vrtla na Rujnu jer in je naudija. A mogut reć da nije bilo lako tu travu odmrst sa zeleni*.¹⁹

Man(i)ta Peć, Vidakov Kuk i An(i)ća Kuk s okolnim pećinama

O navedenim toponimima i njihovoj mitskoj predodžbi opširnije je pisano u časopisu *Paklina* br. 5. (Trošelj 2017: 28-36). *An(i)ća Luka* i *An(i)ća Kuk* motivirani su antroponimima i u mitskoj simboličkoj interpretaciji zajedno s *Man(i)tom Peći* najznačajniji su toponim Nacionalnog parka. Toponim *Man(i)ta Peć* motiviran je predajom o vilinskom staništu u pećini, kojemu je dodan pridjev *manit/mahnit* (sulud, bijesan, pomaman), a proizlaze iz vilinske meteorne simbolike ukanja, manitanja, zavijanja, urlikanja, kričanja i na taj su način personificirale atmosferske pojave u pećini i oko nje. Vila Suđenica koja prede *kudilju* i nosi vodu preko uža od *An(i)ća Kuka* do *Man(i)te Peći*, prežitak je dijadne boginje Mokoši, celestijalne (na *Vidakovom Kuku*) i htanske (u *Man(i)toj Peći* i *An(i)ća Luci*) koja u godišnjim ciklusima donosi rađanje i smrt. Pećine su kao i jame vrata u podzemni/htonski svijet i neodvojiv su dio vilinskog svijeta i njihovog telurnog simbolizma koji ih veže uz Majku Zemlju (Kipre 2014). *Sada su vile u Anća Kuku zakantane*.²⁰

17 Kazivač: Matija Jović (r. 1924. – 2005.), V. Ledenik.

18 Autoričino iskustvo iz djetinjstva.

19 Kazivač: Slavka Poljak (r. 1921. – 2017.), Tribanj-Kozjača.

20 Kazivač: Marcela Parić.

Vilinski Sto

Toponim *Vilinski Sto* motiviran je predajama o vilama i asocira na „pravi“ stol kojeg se povezivalo s vilinskim djelovanjem. Smješten je u *Borovniku* (*Cipalište, Pod Planon*) „okružen“ *Jukića Vrilon* s južne strane, *Pećinom Kneževića* od zapada, *Pećinom Mokračom* od istoka i *Babinim Kukom* i *Babinim docem* sa sjeveroistoka. *Vilinski Sto* je kameni megalit dug desetak, širok oko šest i visok pet metara. Na njemu se nalazi prirodna kamenica iz koje se sliva voda za kišnih dana. Element vode u kozmogonijskim mitskim predodžbama vezan je uz simboliku plodnosti. Stol je prirodno „modeliran“, *istesane i izglačane površine, reka b da gaj kakav pravi majstor uređiva*.²¹ Budući da su vile u obrednim i drugim predajama graditeljice, stol bi bio sastavni dio vilinske ikonografije u krajobrazu južnog Velebita. *Otprije se govorlo da su ga vile tako lipo uredle, jer su živle u pećini pod Babinim Kukom nad Borovnikom*.²² Vile su se okupljale oko stola u prostoru šumovitog predjela znakovitog imena *Borovnik*. Bor je u Nacionalnom parku *arbor mundi*, a zapadno od njegove granice tu simboliku ima javor. *Vilinski Sto* u kontekstu pretkršćanske starine upućuje na mitsko zbivanje, svetu svadbu Jarila/Jure i Morane/Mare, što se može iščitati iz stihova obredne pjesme: *Što ti plačeš sestrice/ Već pogledaj pod oblake/ pod oblakon zlatan stol/ za njen sidi dragi tvoj*.²³ Vilinski kameni stol u mitu je zlatan, jer se nalazi pod oblakom na suhoj/zlatnoj grani na vrhu stabla svijeta u Perunovom *gradu/dvoru*. On je dakle i Mokošin stol pa je bijela vila borovničkog stola degradirana preoblika pradavne božice, koja svetom svadbom Jarila/Jure i Morane/Mare pokreće plodnost i rodnost prirode.²⁴

Duš(i)ce

Duš(i)ce su prostrano pasište ispod *Svetog Brda* na jugoistočnoj strani. U pučkoj etimologiji ime je motivirano dječjim dušama/dušicama. Premda su deminutivni oblici netipični u govoru južnog Podgorja, a karakterističniji su augmentativi (*kućetina, materesina, vrićetina, babetina, štraćetina* itd.), stoga bi deminutivni toponim u poveznici sa Svetim Brdom imao simboličko značenje. *Kasu Turci Udbinjani odvodl kotarsku dicu u Liku, matere su i' u ljutoj žalosti pratle do Dušca i žalile,*

21 Kazivač: Roko Parić (r. 1947.). Paklenica.

22 Kazivač: Marcela Parić.

23 Kazivač: Grg(i)ca Marasović (r. 1913. – 2003.), zabilježio Dušan Petričević, 1997.

24 Vidi o vilinskoj mitskoj simbolici zlata (stol, vrata, jabuka, svjetlosne kuglaste munje, grana), Katičić, 2014; Kipre, 2014, 35-36, 101.

Dušice
(Foto Arhiv
Nacionalnog
parka
Paklenica)

*ajme naše dušce, vrata nan naše dušce. Otog žaljenja jadni matera Dušce su dobi-
le ime.²⁵ Poslen kada više nije bilo Turaka, lički su lugari oblazl seno na Dušcan.
Užal su zimi viđat prtinu bosu dičji stopica od Svetog brda na Dušce pa su zaključl
da su to dušce dice koju su davno odvel Turci i sa'še njihove duše vraćaju istin puton
prika Dušca. E otog ti se Dušce tako zovu.²⁶ Ime pasišta Duš(i)ce dolazi od male,
nedužne i bezgrješne dječje duše pa se to mjesto može smatrati posvećenim. Kada
Gromovnik Perun u alopersonaži v. Ilije grmi i munje sijevaju na Svetom Brdu,
tada na Duš(i)cama noću svitlucaju duše, koje vile prenose u onostrani svijet. Tako
se navedeni toponimi potpuno uklapaju u vilinsku topografiju. „Iz brojnih vrtača
na Dušicama izbijaju sitni kuglasti plamičci, a to su duše koje će se s vilama vinuti
u nebeska prostranstva“ (Rukavina 1989: 136). Izjednačavanje dušica/duša i vila na
Duš(i)cama u vidu svjetlosnih plamičaka, mitska je predodžba o putovanju duše
koje vile „prenose“ u astralni, onostrani svijet.*

Vilinska/Vilenska Vrata

„U kontekstu pučkih vjerovanja o vilama potpuno se uklapa i toponim Vilinska Vrata. On je toponomastički element vilinske topografije na južnom Velebitu“ (Katičić 2014: 82; 2010: 85-122, 217).²⁷ Ubikacija toponima nije do danas preci-

25 Kazivač: Marjan Knežević (r. 1955.), Modrič.

26 Kazivač: Jakov Knežević (r. 1926. – 2016.), Modrič.

27 Usp. Kipre 2014, 241.

zno određena. Ličani ih smještaju između *Alana* i *Svetog Brda*, a Podgorci između *Svetog Brda*, *Babinog Brda* i *Vilovskih Kukova*. Na jednom zemljovidu Nacionalnog parka iz 2014., upisani su *Vilovski Kuk* i *Babino Brdo*, ali bez *Vilinskih/Vilenskih Vrata* pa njihova ubikacija ostaje otvoreno pitanje, premda su kazivači izjavljivali: *to su prava vrata odistok Svetog Brda, al sasu siguro zaresla pa se više ne pozna di bi mogla bit. Kad vile idu na zborovanje prolaze kroz Vilinska Vrata, na Dušcan se sastaju, a na Vilenon Kuku igraju kolo.*²⁸ To su vrata Vilinoga grada, koji je vila/božica Mokoši gradila na suhoj grani na vrhu stabla svijeta. Sasvim je moguće da je taj vrh stabla, znakovitog imena, *Sveto Brdo* s *Vilinskim Vratima* na istočnoj strani, no za ovu hipotezu potrebna su terenska istraživanja lokaliteta *Vilinska Vrata*, ali nema sumnje da je u mitskom kontekstu *Sveto Brdo arbor mundi* Perunov (Gromovnikov) i Mokošin grad/dvor na vrhu stabla svijeta na suhoj grani (Katičić 2014).²⁹ Ona je bijela vila u bijeloj haljini, gazdarica na vratima dvora. *Grad gradila bijela vila ni na nebu ni na zemlji, neg' na grani od oblaka.* To nam govori da su vile mnoštvena i degradirana bića pradavnog lika boginje Mokoši, na vrhu stabla svijeta. Ona je u dvoru dijadna: Sunce i Suđenica s atributima gornje, ognjene (u *interpretatio christiana* Ognjena Marija) i suhe Perunove i donje Velesove vlažne i mokre povezane s nizom hidronima kao što su *Močila*, *Mokrača*, *Potok Paklenica*, *Manita Peć* i *Jama Vodarica*. Na vratima vilinskog dvora odvija se mitsko zbivanje – sveta svadba, kao kod *Vilinskog Stola: pod oblakon zlatan stol*. Suho zlato – *zlatan stol* metafora je suhe grane na vrhu stabla svijeta. Ovaj motiv najsvetiji je dio praslavenskog mita, jer donosi plodnost i rodnost. *Vilinska Vrata* su vrata grada od suhoga zlata – suha grana na vrhu drveta svijeta – sjedištu boga Gromovnika (Sveto Brdo – *Svevid*, gleda na sve četiri strane svijeta i piramidalnog je oblika). *Narod je virova da se za ljutog nevrimenta kad grmi i siva na Sveton Brdu bore božje i paklene sile paj' zato Sveto Brdo sveto.*³⁰ „Na vratima vila gleda gdje se munja s gromom igra. Munja-Mara nadigrala groma sa zlatnim jabukama, a one predstavljaju kuglaste svjetlosne munje u svetom mitskom zbivanju za pokretanje plodnosti.“ Vila/gazdarica je Sunce na vratima dvora pa je u mitskom kontekstu Sunce ženski božanski lik (Katičić 2014: 83-98).³¹

28 Kazivač: Dane Rončević (r. 1928. – 2011.), Rovanjaska.

29 Vidi drugi vid interpretacije Svetog Brda, Rukavina, 1989, 18-138.

30 Kazivač: Dane Rončević.

31 Vidi više o Gazdarici na vratima, Katičić, 2011.

Tulove Grede/Tule/Prag i Kraljičina Vrata

Tulove Grede prve su u nizu mitskih toponima locirane jugoistočno od Nacionalnog parka uz *Majstorsku*, alansku, *cestu* Bravar – Sv. Rok. Toponim je motiviran svojom neobičnom geomorfologijom. Tule su nalik tulcu/svitku ili okomito položenim gredama/obeliscima. U lokalnoj semantici tulo je izraz za *vrteno/vreteno* pa bi tule bile vretenaste grede, i drugo, tulo je drveni tulac o pojasu kosca u kojem drži brus za kosu. U pučkom imaginariju izazivale su fantastične predodžbe o bićima s nadnaravnim moćima koja borave u *Tulama*. Ondje su u istom prostoru obitavale nevidljive vile *zakantane/zatočene* u pećinama među stijinama (najveća je s istočne strane). Zmajevi su se legli u jamama *Tula* u blizini izvora, a *štrige/vištice/vještice* sastajale su se na vrhovima kukova. Sva tri demona imala su moć *prvanja/letenja*. Magična sposobnost letenja definira ih kao zračna bića. Za moć psihonavigacije vještica, tražilo se znanje određene magijske formule: *Ni o kamen, ni o drvo, već o Tulo*. Tko je formulu krivo izgovorio, stradao je. Aeromorfna kategorija magične transformacije u kojoj se i vila (mlada boginja) i vještica (ostarjela boginja) na *Tulama* izjednačuju s elementom zraka, oblaka, vjetra i oluje, stoga zadobivaju meteorološke karakteristike. Isto se odnosi i na zmajeve koji ispuštaju plamene vjetrove. Unutar kružne formacije nalaze se duboki izvor i zmije *zatočnice*. Zmaj/zmija Perunov je protivnik na dnu *Tula*, muški princip boga *Velesa* koji obitava u onostranom/podzemlje i zmija *Velesov* ženski princip *Vela* – božica *Mokoši* kada je s njim u podzemlju (zimski ciklus). *Zakantani/zatočeni* i začarani demoni *Tula* povezani su sa zrakom u psihonavigaciji – putovanju duše u astralni svijet. Liminalnost puta određuje utrojeni karakter degradirane božice: mlada/vila/Mara, majka *Mokoš* i starica/vještica *Baba* (*Morana/Roga/Jaga*), ovisi o tome izražava li solarni ili htonski karakter. „Što je narod vjerovao o velebnim i mističnim *Tulama* govori kletva: Dabogda skonča u Tulovin Gredan“ (Hirc 1926: 144-145). *Prag*, *Podprag* i *Kraljičina Vrata* liminalni su topoi između dvaju svjetova u obredu prijelaza, antropomorfnom ili psihonavigacijskom. Motivirani su i s predajama o vilama. Zapadno od *Kraljičinih Vrata* blizu *Ripišta* „viđene“ su vile. *Sama ja uveče, ugnala blago u tor, a blago se uskomešalo – mislin gladnoj, dan mu ist, a uno neće. Izađen prikuću – a uno sve ništo čudno – ja pogleda na brdo, kad uno – niko zujanje, kaj da ništo prše, leti na brdo. Kad uno sastale se vile – i plešu. Ja pobignen u kuću od pustog strava.*³² Ovom vilinskom pričom u „osobnom doživljaju“ kazivačice izražena je aeromorfna kategorija magične

32 Kazivač: Ika Nekić (r. 1911. – 1992.), Podprag, zapisala Senka Župan, 1977., Priče s Velebita, 1999., *Zadarska smotra*, br. 4-6., Zadar, 345.

transformacije u kojoj su vile izjednačene s elementom zraka i vjetra: *zuj, vijorina, prvanje*. Vjetar tako postaje antropomorfan. Vile, zmajevi/zmije i vještice su personifikacija vegetacijskog ciklusa u kozmološkoj strukturi krajobraza, psihonavigacijom povezane s onostranim i ovostranim svijetom (Kipre 2014: 54, 57-59).

Vileni Kukovi

Kukovi se nalaze na jugoistočnom Velebitu iznad *Jame Mamet*. *Ko se nadnese nad njon smami ga i upane u nju i nema mu spasa. Zato se tako zove jer mami i namami une koji su znatiželjni. Stari su govorl da u njoj ima svake zvijeri.*³³ Vileni Kukovi motivirani su predajom o vjerovanju u vile. Geomorfološki tvore ih u polukružnoj formaciji *Sandalj Kuk, Slatki Vr, Vrata na Panogi* i *Peć(i)ca (Milankovi stanovi)* iznad *Ražovog Kuka*. Kukovi okružuju livadu *Mala Dul(i)ba*. Već je istaknuto kako tvori mitski vilinski trokut s *Vilinskim vratima* i *Duš(i)cama*. Vile noću igraju kolo na njegovim zaravnima. Međutim, simboličniju poveznicu ima s *Duš(i)cama* na kojima *noću iskaču svitlosni plamičci, vatrice, svitleće iskrice*. Isto se događa i u *Vilenim Kukovima. Od 1996. godine provodila sam vikende i praznike s djecom u Maloj Dulibi Vilenskih Kukova u jednom stočarskom stanu. U veljači 1998. u predvečerje, djeca, Veljko i ja šetali smo Dulibicom u smjeru zapada. Vrijeme je bilo ugodno. Stotinjak metara od stana zastali smo i okrenuli se istočno u smjeru stana. Mrak je, nebo se jedva naziralo, kad odjednom opazismo kod stana svjetlo – svjetlosne kugle veličine manje lopte, kako kruže oko tora kraj stana, brzinski nepravilno lete u krugu, ali se nisu sudarale u kruženju. Odjednom su se kugle spojile u jednu, širile i gubile intenzitet svjetla i postajale sivkaste. Na kraju 'igre, pretvorile' su se u neki antropomorfni lik (vilu?) i posve nestale. Trajalo je to desetak minuta. Nažalost nisam ponijela mobitel da snimim tu mističnu pojavu.*³⁴ Vjerojatno su ovu pojavu i drugdje na prostoru Velebita zapazili i srednjovjekovni stočari i kao takvu pripisali je „božanskom čudu“ i opjevali u obrednim pjesmama koje Katičić filološkom metodom tumači gromovitim munjama mitskih božanstava praslavenskog panteona.³⁵ Katičićeva interpretacija obrednih mitema podudara

33 Kazivač: M. V. K., Golubić (želio je ostati anonimn).

34 Kazivanje svjedočanstva Lepe, Slavena i Srđana Petri i Veljka Karića, 2018., Zadar.

35 Zahvaljujem se znanstvenicima koji su mi dali informaciju o pojavi: Anti Radoniću koji ističe da su to kuglaste munje, nedovoljno istražene u znanosti, a pojavljuju se nakon grmljavinskog nevremena, premda je noć u Dul(i)bici bila mirna i tiha, i Tihomiru Marjanacu koji navodi da bi to mogao biti u pitanju plin radon koji zrači i povremeno se svjetlosno manifestira u prirodi nakon olujnog nevremena.

Vileni Kukovi,
jugoistočni Velebit
(snimila L. Petri)

se s iskustvenim doživljajem obitelji Petri i Karić. „/.../ Što su vrata suhog zlata, /na ta vila sjedi sama./ Vila gleda u oblake/ đe se munja s gromom igra,/ Munja groma nadigrala/ dvjema-trima jabukama“ (Katičić 2014: 84). Tu se kazuje mit-sko zbivanje – sveta svadba na zlatnim vratima vilinskoga grada, na suhom vrhu stabla svijeta gdje je Gromovnikovo i Vilino/Mokošino mjesto. Vila/božica utro-jena sjedi na Vilinskim Vratima i gleda kako se pred njom igra munja s gromom. To se Perunova kći Mara/Morana igra sa zlatnim jabukama/svjetlosnim kuglama. One pokazuju njezinu dvojnu prirodu: plodonosnu i opasnu, razornu. Ona ih daje Jarilu/Juri i on ih zakotrlja niz polje, luke/livade i dulibe i tim činom potiče ciklus plodnosti i rodnosti. Zlatne jabuke gromovite ujedno su kuglaste munje, razorne i ubojite, kojima Gromovnikova kći Vila/Mara ubija prevrtljivog Juru i to je kraj plodnog ciklusa. Svjetlosne kugle u *Maloj Dul(i)bi Vilenskih Kukova igraju se kao munja s gromom* pri čemu na kraju igre antropomorfiziraju Vilin/Božičin/Marin lik kao sliku kozmogonijske mitske predodžbe, kada će Mara i sama umrijeti me-tamorfozom u Moranu/*Materesinu*, božicu smrti i zime. Tako pojava viđenih ku-glastih munja u *Dul(i)bici* ispod *Vilenih Kukova*, prema Katičiću, može se staviti u kontekst pretkršćanske sakralne interpretacije velebitskog krajobraza. U prilog ovoj tezi idu i nova saznanja s područja jugoistočnog Velebita kada sam narativ Lepe Petri prepričala nekolicini tamošnjih kazivača. *E totje vilinsko kolo. Toj men moja baba pripovidala da su otprije čobani uveče prelili prid stanovin i opazli bi pod kukovin nad Dulbon niko svitlo kako se vrti, a to da vile igraju kolo i za niko*

*vrimе svitlo nestane. Une se utvaraju, sasu vake, sasu nake. Sutradan su čobani vidli na livodici njijove stope kaj kozje papke. Nas su stariji strašl da ne idemo u Vilene Kukove, jer da će se vile dignit i nasmetat nan. Ja se nisan boja pa i' nisan vidija.*³⁶

II. Bapska toponimija

Kultni kameni monoliti i oronimi *Babe* označavaju tragove pretkršćanskog sakralnog krajobraza južnog Velebita. Toponimijski aspekt *Baba* izdvojen je iz raznolikih metaforičkih naziva koji se vežu uz oznaku stare žene. U mitologiji slavenskih naroda *Baba* je ženski demon, koji personificira božanstvo plodnosti, kultnu boginju *Majku Zemlju*. U toponimiji *Velebita* relikv je tih pretkršćanskih mitskih vjerovanja. U mitološkom kontekstu kao dijadna boginja nositelj je meteorološko-temporalne simbolike, personifikacija je vjetrenog, mračnog, kišnog i snježnog, ali i suhog, ognjenog. Istraživanja su pokazala da je u *Babi* po kojoj su imenovani amorfnj kameni monoliti, kukovi, vrhovi, jezera, pećine, doci, brda, moguće prepoznati arhaični ženski lik *Majke Zemlje*. S jedne strane označava ostarjelu boginju, mračnu, htonsku, vezanu uz meteorološke odrednice, atmosferske i astronomske pojave, a s druge za plodnost i rodnost, budući da je vezana uz element vode (potok, jezero, lokvu, bunar), vlage i padalina (kiša, snijeg) i uz obradive površine zemlje.³⁷ Njezin meteorološki aspekt također je vezan uz pojam *Babin kut* (strana na zapadnom obzoru), a to znači onaj dio planinskog krajobraza odakle dolazi nevrijeme (oluja, kiša, bura, snijeg, led). Tom nazivu temeljna je predodžba da je *Baba* personifikacija zime, leda, mraka, smrti. *Baba se smrzla* – vrhovi planine posuti snijegom. Poput vila, *Baba* je ambivalentno mitsko biće: s jedne strane simbolizira plodnost i rodnost i povezuje tri osnovna elementa prirode: vodu, zemlju i vatru/sunce, a s druge njezin degradirani lik povezuje se sa starim ružnim, demoniziranim *Babama* (*Jaga/Roga*, *štriga/vještica* i *Morana/Baba Zima*). Ona je gospodarica svih sila prirode makro i mikrokozmosa (Hrobat 2010: 185-186, 196, 198, 207, 226). Starohrvatska toponimija oslanja se na pretkršćansku religiju pa demonizirano božanstvo *Baba* simbolizira pozitivan i negativan aspekt

36 Kazivači: Marija-Maruška Maričić, Ika Milanko, Zaton Obrovački, Spasenije-Pajina Čavlin, Muškovci, 2018.

37 Frazemi koji upućuju na *Babin kult*: *Pijan kaj Majka Zemlja* – natopljen vinom kao zemlja vlagom, *Nije ga takog rodla Majka Zemlja* – svestran, sposoban u plodnom stvaranju i sticanju (kao mitski *Jarilo*). *Otvor se Zemljo Majko* – propadanje u podzemlje, zbog ružnih zbivanja na zemlji. Želi se naglasiti koliko se sramimo tuđe i svoje gluposti da bismo najradije propali u zemlju. Kazivač: Matija Jović, V. Ledenik.

kozmičkog poretka. Stoga su bapski toponimi Velebita prema predaji *sveta mjesta*. U korizmenim običajima u sjevernom Podgorju na pokladni četvrtak svetkovala se smrt Morane/Babe Zime. Baba se pilila na dvoje i to je bio kraj rasječene ili prepukle zime. Simboličko piljenje vršilo se na slamnatoj lutki koju se bacalo/utapalo u more. Tim obredom započinje novo godišnje doba/proljeće, vrijeme plodnosti i rodnosti. „Moranu odvedosmo, Vesnu dovedosmo.“ (Krajač 1931: 311).

Baba Arčabuša³⁸

Kameni monoliti Babe (okamenjene Babe) u velebitskom krajobrazu odraz su simboličkih predodžbi u tradicijskim vjerovanjima Podgoraca, a personificiraju žensko božanstvo-demonu plodnosti. Posrednici su između makrokozmosa i mikrokozmosa. Tragovi tog pretkršćanskog kulta održali su se do 20. stoljeća. Kako im je funkcija bila osigurati plodnost i rodnost, s tog aspekta smatrani su *svetim kamenima*. *Baba Arčabuša* je kameni amorfnu megalit, „leži“ na livadi ispred Matačkih kuća na Arčabuši. *Kamen se skotrlja u niko davno vrime od Bobičkog Kuka. Kotrlja se oko pesto metara niz kosu i zaustavija, na početku polja Arčabuše, baš prid našin kućan, kraj javora starog pesto godina. Stari su govorl da nan se spuštala stara vila/baba koja više ne more prvat. I tuj bija izvor, al bi prisušija. Kad pada kiša cidi se voda niz Kamen pa se vatala u ciglje za blago. Undaj moj did Nikola u 19. stolću na vr Kamena isklesa duboku kamencu, promjera 80x100 cm. I otad se voda sliva niz njega u čatrnju (bunarić) koju je napravija moj ćaća 1957., cikon uzanj s gornje strane.*³⁹ Kamene Babe povezane su s vodom, vlagom i obrednim praksama darivanja plodinama, ljubljnjem i zagovorom za dobar urod, zdravlje *blaga*/stada i zajednice. Vjerovalo se da pridonose plodnosti i rodnosti zemlje, blaga, neplodnih parova i općem blagostanju. U njima se očituje prežitak pretkršćanskih kozmogonijskih mitskih predodžbi u kojima je Baba u simboličkom diskursu plodonosna i živodajna (Kipre 2014: 75, 77, 82, prema Vince Pallua 1995/1996.). Baba Arčabuša izražava i muški princip, zbog prirodnog falusoidnog oblika pri dnu iz kojeg „mokri“ izravno u bunar. Prema Pleterskom bunar sjedinjuje ženski i muški princip povezan uz simboliku plodnosti (Pleterski 2014: 83). Lokalizacija kamenih Baba uz vodu (izvor, bunar, potok), polje i javor, upućuje na pučke predodžbe o njezinoj telurnoj i htonskoj simbolici. Takva ikonografija sačuvala je simboličku sliku

38 Istoimeni ojkonom upisan je u obliku Račabuša na svim planinarskim kartama južnog Velebita. Izvorni govornici Mataci svoju *stojbinu od starine* nazivaju Arčabuša i na tome inzistiraju (Ivan Matak, r. 1947., Ljubotić).

39 Kazivač: Bože Matak.

Baba Arčabuša (snimila M. Trošelj)

spolnosti vlage/vode iz koje se rađa novi život (Kipre 2014: 85). Štovanje ženskih kulturnih mjesta – kulturnih kamena na Velebitu, supstrat je naslijeđen još od Liburna (*Malo i Veliko Rujno, Libinje*). Okamenjene Babe imaju svoj odraz u podgorskoj frazeologiji: *Ukipila se kaj kamena Baba, Skamenla se kaj kamena Baba*, a diskursi su koji potvrđuju tradicijska vjerovanja i štovanja Babe.

Kamene babe 2 i 3 na Malom Rujnu šire su simbolike jer su imale kulturnu funkciju do sredine 20. stoljeća. **Baba 2** opisana je prema predajnim narativima sa semantičkog aspekta u različitim kontekstima u stručno-znanstvenoj literaturi u 20. stoljeću.⁴⁰ *Kamen je sletija od Kuka Vilina pod Prodanove Njive, al niko ne panti kadaj to bilo* (misli se na Babu 2), *al više se štovala minirana Baba 1 kojaj bila uz Lazića Bunar kraj velikog javora, a miniranaj iza Drugog rata*. Javor uz Babe na ovom prostoru mogao bi simbolizirati stablo svijeta, a kazivači mu ponosno ističu starost, visinu, široko deblo i razgranatu krošnju, osobito javor *Babe Arčabuše*, malorujanske Babe 1 i velikorujanske pod *Rujanskom Kosom*. *Na Babi pod Koson vidija se snopić uklesanog žita, a niki vele daj to okamenjeno žito. Štoj daj, ne moš*

40 B. Gušić, 1973; M. Marković, 1980; A. Glavičić, 1981-1982, 2003.; Vidi više o Babi 2 na M. Rujnu Trošelj, 2011a, 352-353, 364; o Babi 3 na M. Rujnu, Hrobat, 2010, 198-204.

Malorujanska
Baba 2
(snimio A.
Pleterski)

*dokaživat, jer Babe više nema, al pantin kasan čobanija kaj klapac oko nje da san vidija na njoj žito kaj uklesano čekičen i dliton. Mi smo pod njon imal stanove. Nijet bila daleko od Bunara Jovića i Jaruge niz koju se slivala voda ozgo s Kose. Mojaj baba znala na prolće na nju stavt čup vune, daj to za zdravlje blaga. Bićej niko kamen razbija ol odnija, jer nije bija velk kaj uni na Malon Rujnu, a javor se osušija. Pod njin je bilo kolalište i pivalo se. Stariji su otprvo divanl da Kamena Baba nije od ovog naroda daj to uklesa narod kojij tu prije živija, niki Liburci, Grci, štot ja znan.⁴¹ U terenskim istraživanjima 2016., velikorujanske Babe nije bilo *in situ*.*

Bojinac/Bojin Kuk i Jagin/Rogin Kuk

Bojinac je geomorfološki sličan *Vidakovom Kuku* i *Vilenim Kukovima*. Okružen je nizom kukova od kojih su posebno zanimljivi najviši Bojin pod kojim se nalazi pećina za zatvaranje *blaga* i *Jagin/Rogin* u Velikom Docu okruženom *Bojinačkim Kukovima*. Toponim je motiviran antroponimom i predajom o *nikoj čobanci Boji*. Prema lokalnom narativu na Kuku je *čobanca Boja* čuvala blago. *Odednon iz vedra neba počelo grmt i sivat. Nenadano grdno puče grom i ubi/prisiče čobancu Boju i po njoj kuk dobi ime Bojin Kuk.*⁴² Božanski boj objašnjava godišnje cikluse. Pokreće ga munjama i gromovima Gromovnik Perun u alopersonaži Sveti Ilija, da bi oslobodio vode koje je zatvorio Veles/Vela/zmija u hipostazi Boja. U suko-

⁴¹ Kazivač: Pera-Perina Jović.

⁴² Kazivač: Jerolim-Role Petričević.

Bojinac-Bojin
Kuk (Foto Arhiv
Nacionalnog Parka)

bu na *Bojincu* Perunov suparnik Veles predstavljen je ženskom inačicom Velom/Bojom. Udarom groma kao dijela kozmičke strukture, uspostavlja se suodnos između kozmogonijskog mita o Perunovom sukobu sa zaprječnikom/zaprječnicom voda zmajem/zmijom. On oslobađa vode od Velesovih zoomorfnih supstututa na kraju vegetacijskog ciklusa, kada božanski par Mara i Jure postaju stari. Pastirica Boja supstitut Vele ulaskom u neplodan ciklus ubija Juru i na kraju kao Morana, vladar zime umire do uskršnuća u novom ciklusu plodnosti (Kipre 2014: 94; Hrobat 2010: 217). Na dan Gromovnika Ilije, Perunove alopersoneže (bilo po Gregorijanskom, bilo po Julijanskom kalendaru) događalo se da Gromovnik *po-mete/smrzne/prisiče* pojedince oko rujanskog prostora i to na liminalnim topovima kao što su *Ribnička Vrata, Vrata na Križu* prema *Aptovačkoj Kosi, Jelovčka Vrata, Prag* i *Kraljičina Vrata*. Ako netko kosi na dan Gromovnika Ilije u Lici govorilo se: *Prisvitl, prisvitl Sveti Ilija i nama pukne grom i ubije čovka i njegove konje*.⁴³ U simbolici *Bojinca* ključan je i njegov meteorološko-temporalni karakter. Po njemu su Podgorci predviđali vrijeme, osobito oni koji su ribarili. *Bilaj kapa ol brv nad Bojincon – bura će. Bojinac svitli – bura će. Čara nad Bojincon – lipo će vrime. Bojinac kuva – velko će nevrime s buron, škropcon i snigon. Kija od Bojinca. Kad zabili Bojinac, ne izlaz iskuće*.⁴⁴ *Kad snig pada, najprije ga vidiš na Bojincu*.⁴⁵

43 Kazivač: Krešo Trošelj (r. 1923. – 2009.), Punta-Selo; Josip- Jole- Joce Smokrović (r. 1930. – 2011.), Selo

44 Kazivač: B. J. (r. 1939.), Seline (željela je ostati anonimna).

45 Kazivač: Ante Marasović, *Brko* (r. 1913. – 1998.), Marasović, Starigrad-Paklenica.

Jagin Kuk
(Foto Arhiv
Nacionalnog
parka Paklenica)

Meteorološku ulogu u frazeologiji Podgoraca zadobila je i Velika Gospa Rujanska, budući da njezinim danom završava plodni i započinje neplodni ciklus godine: *Pope, mol se ti za kišu do Gospe, a ja ću sam od Gospe ol Molte se svi vi za kišu do Gospe, a ja ću sam od Gospe.*⁴⁶ U Bojinačkom *Velikom Docu* lociran je *Jagin/Rogin Kuk*, neobične morfologije koja neupućenima izaziva lascivne konotacije. Zapravo su dvije Jage: *veća ozapad, a manja najerena odistok*. U mitskoj simbolici ključna je *najerena/falusoidna* Jaga. Nepoznato je tko je i kada imenovao Kuk tim imenom, budući da to žensko ime ne postoji u antroponomastici Podgorja, premda ima istu simboliku kao Baba Roga kojom se plašilo neposlušnu djecu: *Odnícete Baba Roga*. Baba Jaga je mitski lik iz ruskih usmenih predaja i bajki, a kako je došao kao antroponim do Velebita, ostat će otvoreno pitanje. Jaga je drevna boginja, antropomorfno demonsko biće u kontaktu s onostranim/h tonskim, degradirana, groteskna (*najerena*) starica, seksualno neprivlačna, ambivalentna, zbačena sa svoga trona i pretvorena u rugobu koja vlada prirodnim silama. „Označujejo falični atributi in je s svojimi grotesknimi značilnostmi objekt negativnih emocij“ (Hrobat 2010: 223). U interpretaciji će biti povezane Jaga/Roga, budući da su oba lika istovjetna u mitskoj predodžbi o degradiranim boginjama Majke Zemlje u južnom Podgorju. Jaga/Roga/Morana utrojena je ostarjela boginja zime i smrti.

46 Kazivač: Duje Bušljeta (r. 1964.), Uramovac, Starigrad-Paklenica.

*Bilaj davno nika čobanca Jaga, paslaj blago i zatrudnila s nikin Turčinon i ubla se, a bogovi su njezinu dušu zakantali u Jagin Kuk i kad se un sruši, Jagina će duša bit spašena.*⁴⁷ *Duša je okamenjena u najerenoj Jagi, ženska duša, i kad kuk pane, unda će duša izać i spasit se.*⁴⁸ *Pripovidal su da se taj kuk zove po nikon Turčinu Jagi, jer da je un tu ima stojbinu i da su ga našli ajduci i ubil i po njem da se kuk tako zove.*⁴⁹ V. J. Propp smatra da je Baba Jaga gospodarica svijeta mrtvih (samoubojstvo pastirice i ubojstvo Turčina), boginja inicijacije i posrednica između dvaju svjetova (Pleterski 2014: 104). Motiv okamenjivanja kažnjenih žena zbog počinjenog grijeha čest je u pučkim predodžbama (Baba Marta/*marac* i njezini janjci u vrijeme *zajmenika*, *čobanica* Manda u V. Paklenici, Manda Petrićuša na Križu, svatovi u Svatovskoj Dragi u sred. Podgorju). Podgorci su često rabili ovaj motiv u kletvama, prema onome tko je nešto zgriješio: *Okamenla se dabogda, okamenija se dabogda* ili *Ukipla se kaj kamena Baba, Skamenla se kaj baba na kamenu*. Narativ opisuje kako je Turčin obljubio pastiricu koja osramočena i ostavljena na kraju počini samoubojstvo, a njezina duša okamenjena u Kuku bit će spašena tek kad se Kuk sruši. Demonske sile su pastiricu okamenile zbog počinjenog grijeha i ona čeka nekoga da bude oslobođena, da joj oslobodi dušu. U tradicijskoj predodžbi kad se duša oslobodi ukletosti grešnog tereta, nakon pada Kuka, preći će u božanske nebeske sfere, u vječnost (Trošelj 2011: 104). Privremena ili trajna vezanost duše za kamen predstavlja stanje između života i smrti koje kažnjeno biće (Jaga) ne može promijeniti. Spas okamenjenoj može donijeti samo onaj tko nije u vlasti demonskih sila. S druge pak strane u mitskom kontekstu spolni čin pastirice i Turčina simbolizira ideju mitskog sukoba muškog i ženskog principa na kraju vegetacijskog ciklusa. Rušenjem Kuka Jaga će uskrsnuti u novom vegetacijskom ciklusu da bi se pokrenula plodnost i rodnost rujanskog područja. U drugoj verziji narativa ubijeni Turčin Jago je alopersonaža ostarjelog boga/božice ubijenog i kastriranog na svom inicijacijskom putu iz ovostranog u onostrani svijet (Kipre 2014: 170). Svako inicijacijsko putovanje određuje simbolizam prijelaza (ljetozima, život-smrt) i njegov pogibeljni karakter. Ostarjelog boga/boginju Jagina Kuka simbolizira morfologija *najerenog* falusoidnog oblika u smrti zimskog godišnjeg ciklusa. U obredu prijelaza kamen/kuk je *axis mundi*, posrednik između ovostranog i onostranog svijeta za koji se vezuje duša. Veza duše i kamena najočitija je u kulturnom fenomenu mirila (Vinšćak 2010: 11-14). Tako su alopersonažni likovi

47 Kazivač: Božica Bušljeta (r. 1930.), Uramovac, Starigrad-Paklenica.

48 Kazivač: Jerolim-Role Petričević.

49 Kazivač: Pera-Perina Jović; Gaja Poljak (r. 1930. – 2016.), Tribanj-Šibuljina.

pastirice i Turčina u pučkim predodžbama supstituti mitskih božanstava i mitskih zbivanja u kultu plodnosti i rodosti, smrti i ponovnom rođenju.

Babin Vr i Babino ili Vilinsko Jezero/Lokva

Bapski toponimi motivirani pretkršćanskim religijskim supstratom u hodu kroz godinu, najbrojniji su unutar Nacionalnog parka. Vjerojatno je to zato što su tu planinski vrhovi znatno viši nego drugdje pa ranije započne zima i zapadne snijeg. Baba Zima/Morana gospodarila je tim prostorom i ostavila trajan supstratni biljeg mitske simbolike u krajobrazu Nacionalnog parka. Krajač ističe da su najviši vrhovi simboli kulturnih božanstava praslavenskog panteona. Raspoređeni su u krajobrazu prema svetim trokutima (V. Belaj, J. Belaj 2014: 55-56). U pučkim predodžbama *Babin/Moranin Vr* je personifikacija zime, tame i smrti. Baba zima u neplodnom ciklusu mete sve pred sobom: *mete snig, zameja je snig, kija snig*. Osim meteorološkog karaktera ona izražava i onostrani, liminalni svijet: solarni/nebeski i htonski/podzemni. *Babin Vr* u zimskom razdoblju slikovito dočarava Ledenu Babu u „ležećem“ položaju s „glavom“ na sjeveru, a „nogama“ prema istoku. Po sredini je istaknut „debeli bapski trbuh.“ Oronim je u metaforičkom smislu jedinstven primjer „ležeće *Ledene Babe*“ na Velebitu. U meteorološkom smislu zimi *Babin Vr* najjače *kuva i kija* obavijen maglom i oblacima. *Ledena Baba ide po gori i šulja se po dolu*. Ona je *Smrtovka* koja usmrćuje mikrokozmos u zimskom ciklusu (Hrobat 2010: 213). Ispod *Babinog Vra* je *Babino/Vilinsko Jezero*, motivirano postojanjem vode. Danas je to samo lokva s tendencijom ubrzanog presušivanja

Babin Vr
(snimio A. Gospić)

Babino Jezero/Lokva
(snimila I. Adžić)

(Adžić 2016: 43). Razlog tomu je nestanak stočarstva na Velebitu i „vila u suživotu s njegovim stočarima.“ Zato se jezero zvalo još i Vilinsko, jer su vile vodile brigu o njegovoj čistoći. *Voda mu je bila vajik čista, jer su ga vile obnoć čistile i igrale kolo oko njega. I čistile su galebu. U njem je voda bila vajik istog raza i nikad ne bi prisušla. A biloj okruglo i duboko, nema dna. Blago se nije subitalo spuštati nogan u jezero, samo tliko da se napije, a mogaj i čovik pit tu vodu.*⁵⁰

Babin Kuk i Babin Dolac

Oba toposa imenovana su po kulturnim Babama u supstratu pretkršćanskih vjervanja o plodnosti i rodnosti, i po prostornom razmještanju odgovaraju mitsko-simboličkoj strukturi krajobraza. Njima se pridružuje i treći, pećina iznad Babinog Kuka *Tiha peć*. Nejasna je semantika ovoga toponima bez obzira na etimologiju, ali je bez sumnje poveznica s Babom barem u akvatičkom i htoničkom smislu. Interpretaciju otežava nedostatak predajnih izvora za oba oronima, ali prema relevantnim izvorima, može se zaključiti da *Babin Kuk* simbolizira Babin/Mokošin solarni/nebeski karakter kada je kod Peruna, a *Babin Dolac* telurni kada je kod Velesa, budući da je Dolac ispod *Babina Jezera*, trokutna struktura je jasno naglašena: vrh, voda, dolac/livada (Kipre 2014: 16, 103; V. Belaj, J. Belaj 2014: 55-56). U takvom nizu zadovoljavaju simboliku trojne mitske strukture krajobraza: *Babin Kuk – Babin Dolac – Babino Jezero* i obrnuto u orijentaciji od sjevera: *Babin Vr – Babino Jezero – Babin Dolac*. *Pod Babinin Kukon je pećina u njoj je živila bila*

50 Kazivač: Roko Parić.

Vila a zera niže nje je Vilinski Sto. Navr nje je kamenca za vodu i navr se čovk nije moga ispet bez visoki škala, a vile su prvale pa su mogle.

Visibaba

Toponim *Visibaba* metaforičkog je postanja, a motiviran je istoimenim bijelim cvijetom simbolom kultne Babe Zime. Tri su takva toponima; jedan na srednjem i dva na južnom Velebitu istovjetne bapske simbolike. Visibaba je pognuta, pogrbljena kao starica Baba i personificira zimu, a tako izgleda i bijeli cvijet koji se pojavljuje krajem zime, a bijela boja simbolično ga vezuje uz ostatke snijega i zime, ali i novog godišnjeg ciklusa. Sva tri geografska objekta metaforički *vise pogrbljena*, osobito kad su još uvijek pod snijegom kasne zime i kad se na njima pojavi cvijet kaže se: *Babi Visibabi je odvisilo*, što znači da dolazi kraj zime.

Zaključna razmatranja

Mitološki sustav vjerovanja u tradicijskoj kulturi južnih Podgoraca obilježio je toponimiju i topografiju prostora Nacionalnog parka i njegovog šireg okruženja. Velebit je zbog svoje osobite geomorfologije prostornih struktura mitska planina u kontinuitetu od prvih indoeuropskih do ranosrednjovjekovnih i starohrvatskih doseljenika. Elementi mitološkog sustava vjerovanja osobito su prisutni u toponimima vilinske i bapske topografije. Prema mitskim predajama i recentnim pisanim izvorima uspostavlja se kontekst pretkršćanske starine kada se u emanaciji i epifaniji događala sakralizacija krajobraza južnog i jugoistočnog Velebita. Ti su prostori označavali svetost i predstavljali energetske točku božanske sile, mjesto gdje se neka svemirska sila koncentrira i grana, kao što su raskrižja, mirilišta, *Sveto Brdo*, *Dušice*, izvori, vode, pećine, crkvine i druga. Treba napomenuti da ovdje nisu iscrpljeni svi tragovi mitske toponimije u topografiji južnog Velebita, čije tragove možemo pratiti i prije starohrvatskih mitskih predodžaba.

Sveto Brdo (Foto Arhiv Nacionalnog parka Paklenica)

Literatura

- ADŽIĆ, IVANA. 2016. Babina lokva? *Paklina 4*, Starigrad-Paklenica: Javna ustanova Nacionalni park Paklenica, 43-45.
- BELAJ, VITOMIR. 2007. *Hod kroz godinu*. Zagreb: Golden marketing.
- BELAJ, VITOMIR; BELAJ, JURAJ. 2014. *Sveti trokuti: topografija hrvatske mitologije*. Zagreb: Ibis grafika, Institut za arheologiju, Matica hrvatska.
- BOTICA, STIPE. 1990. Vile u hrvatskoj mitologiji. *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, br. 25., Zagreb, 29-40.
- DRONJIĆ MATIJA. 2009. Usmene predaje velebitskog Podgorja. *Senjski zbornik*, Vol. 36, No. 1, Senj, 245-273.
- DRONJIĆ MATIJA. 2017. Predajni krajolik velebitskog Podgorja. *Senjski zbornik*, Vol. 44, No 1, Senj, 333-344.
- DUBOLNIĆ, MARTINA. 2006. Prapovijesna nalazišta na području Starigrada-Paklenice. *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, 1-55.
- HIRC, MIROSLAV. 1926. Od Prosenjaka do Obrovca. *Hrvatski planinar*, god. XXII, br. 9., Zagreb, 141-146.
- HROBAT, KATJA. 2010. *Ko Baba dvigne krilo: Prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KATIČIĆ, RADOSLAV. 2011. *Gazdarica na vratima: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika, Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, Matica hrvatska.
- KATIČIĆ, RADOSLAV. 2014. *Vilinska vrata: i dalje tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska.
- KATIČIĆ, RADOSLAV. 2017. *Naša stara vjera: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska.
- KIPRE, IVICA. 2014. *U stabru ti ljuti zmaje, u granam' ti soko sivi*. Dubrovnik: DU'M.
- KRAJAČ, IVAN. 1931. O imenovanju vrhova u južnom Velebitu. *Hrvatski planinar*, god. XXVII, br. 11., Zagreb, 307-312.
- MAGAŠ, DAMIR. 1999. *Vinjerac*. Zagreb – Zadar.
- PERINČIĆ MAYHEW, TEA. 2012. *Mletačko naseljavanje Morlaka u velebitsko Podgorje u drugoj polovici XVII. stoljeća*. www.academia.edu, Zagreb, 1-20.
- PLETERSKI, ANDREJ. 2014. Kulturni genom. Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe. *Studia mythologica slavica*, Suplementa 10., Ljubljana.
- RUKAVINA, ANTE. 1989. *Zvona ispod zvijezda*. Gospić: Ličke župe.
- TROŠELJ, MIRJANA. 2011. Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja (I). *Zadarska smotra*, god. LX, br. 2-3., Zadar, 76-110.

- TROŠELJ, MIRJANA. 2011a. Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja (II), *Studia mythologica slavica*, XIV, Ljubljana, 345-376.
- TROŠELJ, MIRJANA. 2017. Mitska toponimija i topografija Nacionalnog parka Paklenica (I). *Paklina* 5, Starigrad-Paklenica, 28-36.
- VINCE PALLUA, JELKA. 1995/1996. History and legend in stone – to kiss the baba. *Studia ethnologica Croatica*, sv. 7/8., Zagreb, 281-292.
- VINŠČAK, TOMO. 2010. Velebitska mirila u kontekstu sakralne geografije južnog Velebita. // *Mirila, kulturni fenomen, Studia mythologica slavica*, Supplementa 3. / Andrej Pleterski, Goran Pavel Šantek (ur.). Ljubljana, 11-14.

Fairy and *Baba* Toponymy and Topography in the Paklenica National Park and its Wider Surroundings

Summary

The paper focuses on the topography of mythical toponyms in the Park and its wider area, which the inhabitants of southern Podgorje traditionally associate with the degraded and demonised deities of Slavic mythology. The interpretation is based on traditional narratives collected in field research and from more recent written sources (philological, ethnological-anthropological and historical-geographical). The fairy and *baba* toponomastics in the Park and its wider surroundings are recognised as the remnants of Old Slavic cosmogony and other mythical concepts using the examples of fairies and old women (*baba*). On southern Velebit their origins could be medieval, although archival material, primarily historical cartography, does not offer information before the 18th century. This article seeks to deepen and expand knowledge about mythical toponymy in the spatial context of southern and south-eastern Velebit. Since the topic has so far not been systematically researched, it will not be possible to give definitive answers and conclusions and some questions will remain open to future research requiring an interdisciplinary approach. The paper interprets the folk etymology of narratives and ritual folk songs, but philological etymology was not the subject of analysis.

Key words: southern Velebit, Paklenica National Park, toponymy and topography, mythical landscape, mythical creatures.